

“ДРЕВНЯЯ И НОВАЯ РОССИЯ” С.М.ШУБІНСЬКОГО ТА ЗАРОДЖЕННЯ ПОПУЛЯРИЗАТОРСЬКОЇ ТЕЧІЇ В РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Наталія БОСЕНКО (м. Кіровоград)

На прикладі заснування історичного часопису «Древняя и Новая Россия» С.М.Шубінським досліджується процес постання популяризаторської течії в російській історіографії 70-х років ХІХ століття.

Ключові слова: історіографія, історична журналістика, популяризаторська течія.

On the example of foundation of historical magazine of “Ancient and New Russia” S.Shybinsky is explored the process of origin of populyze flow in Russian historiography of 70th of XIX age.

Key words: historiography, historic journalism, popylarizative wave.

Проблема структуризації характеру історичної творчості видатних учених є нагальним завданням сучасної історіографії. Друга половина ХІХ століття, що проходила в російській історичній науці під егідою

формування різнокласових течій, шкіл і напрямків, містить багатий фактичний матеріал для розуміння мотивів цього процесу. Особливо показовими є 70-ті роки XIX століття, коли в результаті творчості таких відомих істориків, як М. Костомаров, К. Бестужев-Рюмін, Д. Іловайський, І. Забелін та ін. виявився сталий інтерес до популяризаторського стилю історичних досліджень, що дало імпульс цілому напрямку праць історії Росії.

Непересічну роль у поширенні історичної інформації в спектрі широкого читацького загалу відіграла історична журналістика.

Серед почасових видань, присвячених розробці вітчизняної історії, безсумнівні заслуги належать “Древней и Новой России” журналу, що виходив у С.-Петербурзі з 1875 по 1881 роки. Його виникнення найтіснішим чином було пов’язане як з успіхом раніше заснованих галузевих видань, таких, як “Русский Архив” і “Русская Старина” в читацькій середовищі, так і насущними потребами розвитку вітчизняної історичної науки. Саме в цей відрізок часу, на зауваження історика, професора Брикнера, російська історіографія “характеризувалась не стільки достатком досліджень, скільки масою видаваного матеріалу, за яким не встигає історична розробка” [1, с. 142]. Ця обставина приводила до думки про необхідність створення такого періодичного органу, який би, на відміну від тих, що існували, займався не лише публікацією документальних матеріалів, але й основну увагу приділяв їхній обробці, поміщаючи на своїх сторінках історичні дослідження з найбільш важливих проблем вітчизняної історії.

Ідея видання органу подібного роду виникла в середовищі петербурзьких істориків і бібліографів ще в листопаді 1872 року [2, с. 11]. Однак, історик С. М. Шубінському, що взявся за реалізацію задуму, було потрібно кілька років, щоб розв’язати цілу низку організаційних і фінансових питань. Лише 1874 року, після тривалих переговорів йому за посередництва бібліографа П.О.Єфремова вдалося схилити чиновника Державного банку В. І. Грацианського, який мав маленьку друкарню, до думки про необхідність видання під редакцією С. М. Шубінського історичного журналу [3, с. 21].

Засновник і перший редактор “Древней и Новой России” С. М. Шубінський був сповна підготовлений для роботи у виданні подібного роду. До часу створення журналу він був відомий як рядовим читачам, так і професійним дослідникам за рядом статей історичного характеру, що містились у найбільш популярних на той час органах друку. Як доброму стилістові, журналіст і поет В. С. Курочкін рекомендував Шубінському спробувати себе в амплу історика-популяризатора [2, с. 16], тобто в тому роді літератури, на яку в епоху загального поживлення російського життя народився значний попит. Випадкова обставина – знайомство з майбутнім видавцем “Русской Старины” М. І. Семевським і

бібліографом М. Д. Хмирьовим остаточно визначило його долю в напрямі, наміченому Курочкіним. Через посередництво своїх нових знайомих Шубінський долучається до вивчення російського побуту й російської історії переважно XVIII століття, збирає історичні документи, що належать до цього часу [3, с. с.20]. Поступово формуються й політичні переконання історика-початківця. Велику роль при цьому відіграла близькість С. М. Шубінського до М. І. Костомарова, М. І. Семевського, В. С. Курочкіна та інших представників лібералізму 60-х років. Утім, лібералізм Шубінського, як і його товаришів, був найпомірнішої властивості. На думку його біографа Б. Б. Глінського, “і революція зліва і революція справа йому пре тілі, і мирна політична і суспільна еволюція здавалися С. М. Шубінському кращими дорогою і засобом досягнення бажаних прогресивних цілей” [2, с. 36].

Отримавши згоду Граціанського на фінансування підприємства, Шубінський розвинув бурхливу діяльність із збору історичного матеріалу для видання, що передбачалося, і підбору кореспондентів. У випадковій розмові з С. М. Шубінським В. С. Курочкін запропонував йому назвати новий історичний журнал “Древней и Новой Россией” [4, с. 81]. На думку радянського історика С. С. Дмитрієва, назва першого історичного журналу Шубінського входить до знаменитої “Записки о древней и Новой России”, написаної М. М. Карамзіним 1811 року. Громадський інтерес до цієї записки, знайденої випадково 1836 року й уперше опублікованою за кордоном (Берлін, 1861 р.), у 60–70 роках сильно підіграла цензура: надрукована 1870 року П.І. Бартаневим в “Русском Архиве” записка була вирізана з журналу й знищена [4, с. 82].

Ведучи підготовку до видання “Древней и Новой России” вже як редактор, Шубінський звернувся до історика К. М. Бестужева-Рюміна, який палко підтримував ідею створення нового журналу, з пропозицією про складання його програми. Причому в листі до Бестужева-Рюміна Шубінський виклав і ряд своїх міркувань із цього приводу. Зокрема, він уважав, що мета видання збірки “Древняя и Новая Россия”, уже сама назва якого вказує на суть його вмісту, повинна полягати в тому, щоб дати читачам усілякий матеріал для всебічного вивчення нашого вітчизняного, оскільки знання батьківщини, “вітчизнознавства”, має становити, якщо так можна висловитися, необхідну належність кожної освіченої людини. Тут же, визначаючи мотиви появи нового видання, Шубінський підкреслив: “Існування ще однієї нової історичної збірки може вважатися не зайвим тому, що потреба в вітчизнознавстві, очевидно, усе більше й більше відчувається в утворених шарах нашого суспільства, а тим часом нявні історичні збірки дають на своїх сторінках переважно сирі відомості, неопрацьовані матеріали, тоді як у справжньому виданні історичний

матеріал відіграватиме другорядну роль, головна ж увага буде звернена на його обробку, але не в сухій, а в живій і загальнодоступній формі” [5, с. 14].

Погодившись з цими положеннями С. М. Шубінського, К. М. Бестужев-Рюмін і склав програму для нового історичного журналу. У її основі були викладені переконання історика на популяризацію знань, а також визначені основні параметри напряму, якого повинен був дотримуватися новий періодичний орган [5, с. 16].

У лютому 1874 року після численного листування С. М. Шубінського з Головним управлінням у справах друку йому вдалося отримати дозвіл на видання з попередньою цензурою ілюстрованого історичного журналу під назвою “Древняя и Новая Россия” [7, с. 179]. А 1 січня 1875 року з’явився і перший номер нового видання. Причому засновники “Древней и Новой России” були настільки впевнені в успіху, що випустили першу книгу досить значним на ті часи тиражем у 3 000 примірників.

Ще в підготовчий період роботи С. М. Шубінський звернувся з проханням про підтримку журналу практично до всіх відомих вітчизняних істориків [8, с. 130].

Більшість з них висловили свою згоду взяти в “Древней и Новой России” найживішу участь й обіцяли надіслати до редакції ряд статей з найцікавіших питань вітчизняної історії. Саме тому коло імен авторів, що поміщали свої роботи в журналі, було досить велике. Варто назвати таких істориків і літераторів, як М. І. Костомаров, с. М. Соловійов, К. М. Бестужев-Рюмін, Д. І. Іловайский, І. Є. Забелін, Л. М. Майков, В. І. Гер’єв, О. І. Веселовский, Я. І. Грот та ін. Як видно з цього списку, більшість їх презентували академічну науку, будучи професорами Петербурзького й Московського університетів. Мабуть тому, публіковані ними статті, незважаючи на всі намагання С. М. Шубінського до спрощення тексту, були значною мірою розраховані на професійних дослідників і добре підготовлених читачів.

Розпоряджаючи настільки потужними науковими силами, “Древняя и Новая Россия” ставила перед собою широкі завдання. Журнал повинен був дати своїм передплатникам статті й замітки не лише з історії допетровської та післяпетровської Росії, але й з її географії та етнографії, історичної і сучасної російської літератури, російської археології і із слов’янознавства [7, с. 179]. Для розв’язання цих завдань у міру зростання популярності журналу передбачалося залучити й цілий ряд провінційних дослідників.

Сонгм присутніх під прапором “Древней и Новой России” світил уважав Шубінського найбільш податливим впливу й тиску на нього кожнім з них. Ця обставина призводила до нерідких непорозумінь, а частенько й до прямих зіткнень редактора з маститими співробітниками. У листі до Д. О. Корсакова С. М. Шубінський так висловився із цього приводу: “Я не знаю найнеприємніше становище редактора видання, він зобов’язаний

прагнути всіма силами догодити кожному й постійно лише збуджувати невдоволення всіх тому, що оточений найрізноманітнішими поглядами, самолюбними вимогами, розрахунками і так далі, задовольнити які немає можливості” [9, с. 984]. Хоча сам редактор “Древней и Новой России” у зв’язку з цим неодноразово підкреслював, що журнал ставить своєю метою “не задаватися ніякими тенденціями” [10, с. 29], проте все ж слід констатувати, що на його зміст і напрям сильну дію зробили переконання К. М. Бестужева-Рюміна, що мало упродовж усього періоду існування журналу найзаповітніший вплив на редакцію [11, с. 612–613].

Певні корективи в зміст журналу вносило й цензурне відомство. Незважаючи на те, що з 1 січня 1876 року після клопотання видавця Граціанського й редактора Шубінського до Головного управління у справах друку “Древняя и Новая Россия” була звільнена від попередньої цензури під грошову заставу в 2500 рублів [7, с. 184], проте, як і раніше, будь-яка стаття, небажана на погляд влади, викликала різні санкції цензури аж до опечатування друкарні й ліквідації окремих номерів видання. Як приклад, можна послатися на історію заборони лютневої книжки “Древней и Новой России” за 1877 рік. Цей номер був затриманий за розпорядженням міністра внутрішніх справ за статтю Д. Л. Мордовцева “Граф А. М. Дмитрієв-Мамонов”, що вийшов у світ з вилученням зазначеної статті, яку забрали з друкарні й знищили, а в книзі розісланій передплатникам 15 лютого замінена статтею М. І. Костомарова “Катерина Олексіївна – перша російська імператриця” [12]. Відомо, що й вміщена натомість костомарівська робота викликала обурення контролювального відомства. На думку цензора Ратинського, який доповідав на засіданні С.-Петербурзького цензурного комітету, “стаття Костомарова відзначалася нешанобливим описом життя Катерини I до сходження на престол і надмірним захопленням опису стосунків між Петром I і Катериною до 1711 року, коли вона стала його дружиною” [7, с. 231]. Тільки урядова постанова від 8 березня 1860 року, за якою “щоб не утруднювати розвиток вітчизняної історії, дозволяється випускати всякі відгуки про осіб тих, хто царював у Росії до 1725 року”, врятували це дослідження подібного до долі статті Д. Л. Мордовцева [7, с. 233].

Для редакційної практики С. М. Шубінського характерним явищем було втручання в зміст матеріалів, що присилалися, для публікації. Частенько вони викликалися міркуваннями цензурного характеру. Проте досить частими були випадки, коли редактор для зменшення обсягу статті дозволяв довільне скорочення, певною мірою навіть спотворювальний зміст думки її автора. Саме тому С. М. Шубінському доводилося вислуховувати надто невтішні відгуки про подібного роду практиці. Показове в цьому плані повне обурення щодо листа московського історика Д. Завалішина в редакцію “Древней и Новой России”. “Моя претензія, – писав він, – не до

скорочення статті взагалі, а до того, що випущені були такі місця, які потрібні для розуміння наступного й деякі з виведених висновках були, не маючи всякої основи, перетворюючи окремі з них у явну нісенітницю, що торкається вже не самолюбства автора, а його здорового глузду” [13, с. 207]. Проте подібного роду практика Шубінського була характерна стосовно маловідомих авторів. Як завжди, статті маститих дослідників друкувалися без будь-якого втручання з боку редакції. У тих же випадках, коли необхідно було внести якісь корективи до змісту дослідження, рукописи поверталися авторові на доопрацювання [14, с. 168].

Якщо в перші роки існування “Древней и Новой России” характерне друкування матеріалів, цікавих передусім з наукового погляду, то згодом при зниженні кількості передплатників С. М. Шубінський приходить до думки про необхідність перетворення видання в доступніший для рядового читача журнал. “При великій кількості матеріалів, що надходять до збірки, – писав він відомому дослідникові історії української літератури М.І.Петрову, – для нас бажані статті невеликого обсягу, але написані живо й загальнодоступно, оскільки наше видання призначене для публіки досі, на жаль, що відкручується від всякого серйозного читання” [15, с. 954].

Зниження кількості передплатників і падіння популярності “Древней и Новой России” наштовхнули С. М. Шубінського на думку розширити кількість публікацій, які могли б зацікавити передплатників на периферії. Особливо великі надії він покладав на Україну, що традиційно давала будь-якому виданню досить великий контингент читачів. У зв’язку з цим Шубінський починає інтенсивне листування з найбільш відомими істориками й літераторами, що займалися вивченням історії і культури українського народу. Особливий інтерес редакція “Древней и Новой России” виявила до історичних праць О. М. Лазаревського [16, с. 179] і нарисам з історії української літератури М. І. Петрова [15, с. 956]. Проте заохотити кореспондентів з України в журнал, зважаючи на нетривалість його існування, С. М. Шубінському так і не вдалося. Серед українських істориків, що активно співпрацювали з виданням, був тільки М. І. Костомаров. Відмітною особливістю його публікацій у “Древней и Новой России” було те, що вони писалися за пропозицією С. М. Шубінського і, як звичайно, з приводу різних явищ тодішньої сучасності. Так, приміром, на початку сімдесятих років з’явилася картина М. І. Ге “Петро Великий, що допитує царевича Олексія Петровича з доставлення його з-за кордону”. Картина ця привернула до себе велику увагу петербурзької публіки. Оскільки “Древняя и Новая Россия” була журналом з ілюстраціями, то С. М. Шубінський, дуже природно, побажав дати читачам знімок з картини Ге й запропонував Костомарову написати пояснювальний текст до картини [17, с. 261]. Стаття історика “Царевич Олексій Петрович” з’явилася в першій книзі “Древней и Новой России” і

відразу привернула до себе увагу й зміцнила успіх нововиданого журналу. Слід зазначити, що серед усіх істориків, що співробітничали з “Древней и Новой Россией”, Костомаров був, мабуть, єдиним талановитим популяризатором історичних знань, “інші стали друкувати в щомісячнику Шубінського дуже поважні, але малоцікаві для публіки дослідження” [9, с. 982]. Ця обставина привела до різкого падіння кількості передплатників. Якщо 1876 року, на другому році існування видання кількість становила 1600 осіб, то в кінці 70-х кількість їх значно скоротилося, становлячи дещо більше 1000 передплатників [2, с. 12].

Хоча зміст журналу, як і раніше отримував, досить позитивну оцінку професійними дослідниками, що відмічали науковість видання, проте рядового читача воно не цікавило. “Якщо співчуття публіки до “Древней и Новой России”, – писав С. М. Шубінський В. С. Іконникову, – було б рівноцінне співчуттю до цього видання осіб, що займаються російською історією, то я негайно почав би видавати книжки в обсязі від 20 до 25 друкарських аркушів. На жаль... я повинен обмежитися тільки 12 аркушами й то з доплатою видавця до кожної книжки від 200 до 300 рублів” [18, с. 128].

Загалом, слід констатувати, що “Древняя и Новая Россия” при всьому багатстві матеріалу, що міститься в ній, успіху в рядового читача так і не знайшла. При існуванні двох паралельних історичних журналів, таких, як “Русский Архив” і “Русская Старина”, достатньою мірою тих, що обслуговували потреби російської інтелігенції, новий орган друку, переобтяжений ваговитими професорськими матеріалами, не міг знайти собі достатнього відшкодування й незабаром після звільнення 1 жовтня 1879 року з редакції С. М. Шубінського 1881 року, не закінчивши повністю випуск усіх річних номерів, припинив своє існування. Припинення видання “Древней и Новой России” було викликане не лише звільнення колишнього її редактора, але й тією обставиною, що всі постійні співробітники журналу також перейшли разом з С. М. Шубінським у забезпеченій з фінансового погляду “Исторический Вестник”. Безперечно, що переважну їхню більшість убачали в Шубінському неабияку особу, талановитого журналіста, пристрасного поборника популяризації історичних знань, що він вважає видання історичного журналу не тільки своїм особистим обов’язком, “а загальним для усіх, хто щиро любить російську науку”. Саме усі ці обставини й привели зрештою до кінця існування “Древней и Новой России”, яка стала по суті справи попередницею одного з найвизначніших історичних журналів дореволюційної Росії – “Исторического Вестника”.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Софинов П.Г. Из истории русской дореволюционной археографии. – М., 1957.
2. Глинский Б.Б. Сергей Николаевич Шубинский (1834 – 1913). Биографический очерк // Исторический Вестник. – 1913. – №6. – С. 5– 29.

3. Систематический указатель статей исторического журнала “Древняя и Новая Россия” (1875 – 1881). – Спб., 1893.
4. Дмитриев С.С. Именословие русских исторических журналов // Русская литература. – 1967 – № 1. – С.73 – 83.
5. Письма С.Н.Шубинского к корреспондентам “Древней и Новой России”. – Спб., 1882.
6. Задачи популяризации знаний. (Неизданная статья К.Н.Бестужева – Рюмина) // Исторический Вестник. – 1897. – Т.68. – С.41 – 47.
7. Об издании сборника “Древняя и Новая Россия” // Древняя и Новая Россия. – 1878. – Т.1. – С.179 – 186.
8. Городецкий Б.М. Сергей Николаевич Шубинский. Биографические сведения. – Спб., 1878. – С.128 – 136.
9. Корсаков Д.А. С.Н.Шубинский и “Древняя и Новая Россия” // Исторический Вестник. – 1916. - №6. – Т.136. – С.977 – 989.
10. Записка С.Н.Шубинского “Об издании исторического сборника “Древняя и Новая Россия” // Исторический Вестник. – 1886. - №7. – С.29 – 32.
11. Очерки истории исторической науки. – М., 1960. – Т.2. – С.612 – 613.
12. Запрещенная цензурой февральская книжка сборника “Древняя и Новая Россия” // Исторический Вестник. – 1881. – Июль. – С.231 – 248.
13. Письма Д.И.Завалишина к С.Н.Шубинскому // Исторический Вестник. – 1884. – Август. – С.104 – 207.
14. Письма Н.И.Костомарова к С.Н.Шубинскому // Исторический Вестник. – 1880. – Т.2. – С.168 – 186.
15. Фаресов А.И. Годовщина смерти С.Н.Шубинского // Исторический Вестник. – 1914. – Т.136. – С.954 – 968.
16. Фаресов А.И. С.Н.Шубинский, как редактор журнала // Исторический Вестник. – 1913. - №7. – С.179 – 187.
17. Корсаков Д.А. Из воспоминаний о Н.И.Костомарове и С.М.Соловьеве // Вестник Европы. – 1906. – Т.5. - №9. – С.257 – 278.
18. Михайлов К.Н. На редакционном приеме у С.Н.Шубинского // Исторический Вестник. – 1913. – №12. – С.128 – 144.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Босенко Наталія Петрівна – аспірантка кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми східнослов'янської історіографії другої половини ХІХ століття.